

Wstęp

Panslawizm, obok pangermanizmu i syjonizmu, był jednym z ruchów narodowych o szerszym zasięgu, które rozwijały się po Rewolucji Francuskiej, znoszącej na znacznych terenach Europy stosunki feudalne i torującej drogę do tworzenia nowoczesnego społeczeństwa i państw narodowych. Ten ruch ideowy, polityczny i kulturalny, rozwijający się w XIX i XX w., miał na celu zjednoczenie Słowian, poza wielonarodowym Cesarstwem Rosyjskim, nieposiadających własnej państwowości, lub posiadającej jej formy w ograniczonym zakresie. Chociaż termin *panslawizm* użyty został po raz pierwszy w 1826 r. w Czechach w znaczeniu językoznawczym i kulturoznawczym, w późniejszych latach przyjmował wieloznaczną treść polityczną. Jako polityczny kierunek ideowy rozwijał się w ciągu XIX i XX w. w Rosji, Austro-Węgrzech, Czechach, wśród Polaków, dotarł także do Słowian południowych, budząc wielkie nadzieje na „wybicie się na niepodległość”, spod zależności od Cesarstwa Austriackiego lub Imperium Osmańskiego, a przynajmniej na uzyskanie warunków sprzyjających rozwojowi własnej kultury, języka i twórczości, lub chociaż pewnej autonomii w wielonarodowych cesarstwach i królestwach. Różne ośrodki polityczne i centra kulturalne rywalizowały o przywództwo tego ruchu, przybierał on też różne odcienie ideowe – od demokratycznego, liberalnego, aż do konserwatywnego.

W kręgu koncepcji politycznych demokratycznego panslawizmu powstawały w XIX i XX w. ciekawe projekty, wizje zjednoczenia Słowian – wolnych i równych w państwie federacyjnym. Niektóre z nich udało się urzeczywistnić, inne pozostały tylko w sferze zamierzeń¹.

Ruch ten znalazł szerokie odzwierciedlenie także w badaniach naukowych i twórczości artystycznej, literackiej, sztukach plastycznych, dziełach muzycznych, inspirując twórców i budząc świadomość narodową tam, gdzie była ona nikła lub nie mogła się ukształtować w wyniku restrykcyjnej polityki władzy centralnej lub najeźdźców, okupantów.

Panslawizm i jego filiacje z innymi prądami ideowymi i ruchami politycznymi (zwłaszcza rosyjskim słowianofilstwem i mesjanizmem) był tematem wielokierunkowych badań, ożywionych zwłaszcza od połowy ubiegłego wieku i doczekał się już sporej literatury przedmiotu². W ostatnich dekadach obserwujemy nową falę zainte-

¹ Takimi były na przykład Czechosłowacja, Królestwo Serbów, Chorwatów, Słoweńców (SHS) oraz Jugosławia. Nie udało się natomiast zrealizować idei wysuwanej podczas II wojny światowej – unii Polski i Czechosłowacji.

² Obszerny wykaz wielojęzycznej literatury przedmiotu podaje L. Moroz-Grzelak, *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*, Instytut Sławistyki PAN, Fundacja Sławistyczna, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 2011, s. 289–315. Patrz też: M. Janion, *Uwagi o polskim słowianofilstwie*, „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego” 1952, nr 1, s. 37–57; eadem, *Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury*, WL, Kraków 2006; A. Walicki A. *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktury i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, PWN, Warszawa 1964; Idem, *Filozofia mesjanizmu. Studia z dziejów myśli społeczno-religijnej romantyzmu polskiego*, PIW, Warszawa 1970; M. Tanty, *Panslawizm, carat i Polacy*, PWN, Warszawa 1970.

resowania przejawami myśli panslawistycznej i problematyką Słowiańszczyzny, oraz jej wzajemnych relacji³.

Czy panslawizm jest już tylko wspomnieniem, reliktem przeszłości, czy też w dobie jednoczącej się Europy tkwią w nim wartości nadal cenne i – w pewnej mierze – aktualne, które warto przypomnieć?

Problematyka panslawistyczna budzi zainteresowanie badaczy tam, gdzie zamieszkują Słowianie, głównie w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej, szczególnie w ostatnich latach, kiedy obserwujemy próbę odbudowy wpływów Rosji na obszarze byłego ZSRR i jej pozycji w polityce globalnej.⁴ Uwagę badaczy i publi-

³ Wznowienie pracy A. Walickiego, *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 2002; Idem, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2003; K. Przybysz, *Polska myśl polityczna 1939–1945*, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Warszawa 2000; *Między irredentą a kolaboracją, Polacy w czasach zaborów wobec obcych władz i systemów politycznych*, praca zbiorowa pod redakcją S. Kalembki i N. Kasparka, Olsztyn 2001; A. Nowak, *Od imperium do imperium. Spojrzenie na historię Europy Wschodniej*, Wydaw. Arcana, Kraków 2001; M. Bobrowska, *Utopie i polityka. Relacje naród – państwo w ideologii odrodzenia narodowego Słowian zachodnich i południowych*, w *Pogranicza w centrum Europy*, Slavica, Kraków 2003; taż sama, *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX w.*, „Pamiętnik Słowiański” 2002, t. 52, z. 2, s. 74–78; K. Grygajus, *Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX w.*, Wydaw. WSP, Częstochowa 2001; A. F. Kola, *Słowianofilstwo czeskie i rosyjskie w ujęciu porównawczym*, Wydaw. Ibidem, Łódź 2004; E. Znamierowska-Rakk, *Federacja Słowian południowych w polityce Bułgarii po II wojnie światowej. Korzenie. Próby realizacji. Upadek*, IH PAN, Wydaw. Neriton, Warszawa 2005; *Integracja i tożsamość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej na przestrzeni dziejów. Z prac Polsko-Bułgarskiej Komisji Historycznej*, redakcja naukowa E. Znamierowska-Rakk, IH PAN, Wydaw. Neriton, Warszawa 2007; *Europa – Slavia – Germania W poszukiwaniu tożsamości*, pod redakcją J. Burszty, M. Dudziaka i R. Piotrowskiego, Slavistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa-Gorzów Wielkopolski 2009; A. Wierzbicki, *Europa w polskiej myśli historycznej i politycznej XIX i XX w.*, Centrum Europejskie Natolin, Warszawa 2009; *Inspiracje ludowe w literaturach słowiańskich XI–XXI wieku*, redakcja I. Rzepniewska, Wydawnictwo naukowe UMK, Toruń 2009; P. Eberhardt, *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna*, „Przegląd Geopolityczny”, t. 2, Częstochowa 2010, s. 43–64; Idem, *Polski panslawizm jako idea geopolityczna*, http://geopolityka.net/piotr_eberhardt.polska-panslawizm-idea-geopolityka odczyt 15.03.2015; D. Segeš, *Partnerzy czy potenci? Słowacy i Słowacja w polityce rządu RP na obczyźnie podczas II wojny światowej*, Wydaw. Muzeum II Wojny Światowej, Gdańsk 2012; Ł. Kamiński, P. Błażek, G. Majewski, *Ponad granicami. Historia solidarności polsko-czeskiej*, Ossolineum, Wrocław 2009; P. Błażek, Ł. Kamiński, G. Majewski, *Solidarność polsko-czechosłowacka 1981–1989*, w *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. II *Ruch społeczny*, pod red. Ł. Kamińskiego i G. Waligóry, IPN, Warszawa 2010, s. 575–590. B. Grott, *Dylematy polskiego nacjonalizmu. Powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha?*, Wydawnictwo von Borowiecky, Warszawa 2014. Problematyka panslawizmu występuje też na portalu internetowym: Geopolityka.net – polski portal geopolityczny ISSN 2353-2335 Zainteresowanie badaczy budzi też dawny zasięg osadnictwa i formy państwowości słowiańskiej: T. Wasilewski, M. Tanty, J. Skowronek, *Słowianie południowi i zachodni, VI–XX w.* Warszawa 2005; B.R. Akita, *Kształtowanie się państwowości Słowian południowych w wiekach VI–IX*, w „Doctrina. Studia społeczno-polityczne”, nr 10/2013, s. 5–26. O kultywowaniu wierzeń przedchrześcijańskich wspólnych dla Słowiańszczyzny – patrz; *Neopogaństwo w Polsce*, pod redakcją A. Gajdy i J. M. Majchrowskiego, Seria: *Państwo i Społeczeństwo*, Kraków 2008, t. I, Kraków 2009, t. II.

⁴ Tej tematyce poświęcone były m. in. międzynarodowe, interdyscyplinarne konferencje naukowe: *Między przymusową przynajmniej a prawdziwą solidarnością. Czesi – Polacy – Słowacy 1938/39–1945–1989*, zorganizowana w przez Instytut Pamięci Narodowej, Instytut Historii Uniwersytetu Wrocławskiego przy współpracy Instytutu Historii Najnowszej Akademii Nauk Republiki Czeskiej we Wrocławiu w dn. 4–6 listopada 2004 r. oraz *Panslawizm wczoraj – dziś – jutro* zorganizowana w Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach przez Instytut Filologii Polskiej i Lingwistyki Stoso-

cystów przykuwają takie problemy jak: geneza myśli pansłowiańskiej, kierunki rozwoju tej idei, ludzie ją propagujący. Dyskusje dotyczą głównie zasięgu oddziaływania ośrodków tego ruchu; hegemonii w ruchu panslawistycznym; roli Rosji i innych krajów słowiańskich; politycznych koncepcji panslawistycznych powstających w XIX i XX w., ich zasięgu oddziaływania i rezultatów; odzwierciedlenia idei panslawistycznych w literaturze pięknej, sztukach plastycznych, dziełach muzycznych. Podejmowana jest też analiza współczesnego odradzania się panslawizmu, jego przejawów, perspektyw i relacji z Unią Europejską i rosyjskimi koncepcjami imperium Euroazji.

Prezentowany tom monograficzny podejmuje próbę przedstawienia różnych przejawów panslawizmu zarówno dawnego rozwijającego się w XIX w. oraz współczesnego. Omówione zostały tu aspekty oddziaływania ideologicznego, politycznego, literackiego, muzycznego. Niniejszy tom – zbiór artykułów, jest efektem pracy zbiorowej grona autorów z różnych europejskich ośrodków naukowych, m. in. z Instytutu Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie (Federacja Rosyjska), Uniwersytetu Świętych Cyryla i Metodego w Skopje (Macedonia), Chorwackiego Instytutu Historycznego w Zagrzebiu (Chorwacja), Uniwersytetu Lipskiego w Lipsku (Niemcy) i Uniwersytetu Tomasza Masaryka w Brnie (Republika Czeska). Polskie ośrodki naukowe reprezentowane są w nim przez badaczy z Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytutu Sztuki PAN oraz Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.

Publikacja jest zbiorem 17 artykułów obrazujących wiele aspektów panslawizmu.

W rozprawie *Panslawizm – idea żywa czy zapomniana?* Zofia Chyra-Rolicz (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce), przedstawiła syntetycznie rozwój panslawizmu w XIX i XXI w. jako ruchu politycznego oraz społeczno-kulturalnego wśród Słowian Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej, ukazując jego współczesną żywotność. Przypomniała niektóre utwory literackie o treściach politycznych i ukazała rezultaty realizacji politycznych koncepcji panslawistycznych, jak na przykład częste wykorzystywanie tej idei do celów imperialnych przez wielkie mocarstwa.

W kolejnych artykułach zostały przedstawione przede wszystkim problemy kształtowania się ideologii panslawistycznej w różnych krajach: Rosji, Czechach, Słowacji, na ziemiach polskich, na Bałkanach i nad Adriatykiem oraz sylwetki niektórych wybitnych twórców, tworzących tę ideologię i pozostających w sferze jej oddziaływania.

W krąg krystalizowania się panslawizmu w Rosji wprowadza nas artykuł Iskry Wasiljevny Czurkiny, (Instytut Słowianoznawstwa, Rosyjska Akademia Nauk, Moskwa), *Первые русские идеологи панславизма М.П. Погодин и К.С. Аксаков*, w którym Autorka omawia twórczość historyka i dziennikarza, konserwatywnego

ideologa Michaiła Piotrowicza Pogodina (1800–1875) oraz poety, dramaturga, liberalnego publicysty i przywódcy moskiewskiej grupy słowianofilów Konstantyna Siergiejewicza Aksakowa (1817–1860). O fascynacji ideą jedności Słowian w twórczości innego rosyjskiego poety, dramaturga, malarza i myśliciela prawosławnego – Aleksieja Stiepanowicza Chomiakowa (1804–1860), zafascynowanego mitem mesjanistycznym pisał Danuta Szymonik (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce) w artykule *Осмысление идей славянского единства в творчестве Алексея Хомякова*.

Irena Bilińska (Studium Europy Wschodniej, Uniwersytet Warszawski, Warszawa) scharakteryzowała przykłady patriotycznej działalności na Słowacji inspirowanej ideą połączonych sił Słowian i podziwem dla mitu Rosji-wspomożycielki, w artykule *Idea słowiańska jako narzędzie działalności patriotycznej (exemplum słowackiego poety romantycznego Andreja Sládkoviča)*

Cztery publikowane teksty odnoszą się do polskich autorów wcześniej (już w kopńcu XIX w.) urzeczonych ideą mesjanizmu słowiańskiego. Henryk Słoczyński (Uniwersytet Jagielloński), przypomniał polski wkład w rozwój mitu panslawistycznego w artykule *Joachima Lelewela wizja dziejowej roli Słowian*. Lucyna Wiśniewska-Rutkowska (Uniwersytet im. Jana Kochanowskiego, Kielce) analizowała *Panslawizm w poglądach Henryka Kamińskiego*. Do wątków słowianofilskich w twórczości Tadeusza Micińskiego (1873–1918) odnoszą się dwa teksty: Sławomira Sobieraja (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), *Słowianowfilstwo Tadeusza Micińskiego* oraz Elżbiety Flis-Czerniak (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin) *Panslawizm czy panrusycyzm?, czyli „Słowiańszczyzna a la fourchette”. O idei jedności słowiańskiej w twórczości Tadeusza Micińskiego*.

O czeskich zwolennikach ideologii wspólnoty Słowian i różnicach poglądów między nimi a myślicielami z innych krajów w kontekście twórczości czeskiego autora Franka Wollmana (1888–1969) pisał Ivo Pospíšil, (Uniwersytet im. Tomasza Masaryka, Brno, Republika Czeska), w artykule *Polemika Franka Wollmana z Polakami o panslawizmie*.

Oddziaływanie idei jedności Słowian i znaczenie Rosji dla kształtowania się tożsamości kulturowej wśród Słowian Południowych analizowała Marina Gienadijewna Smolianinowa (Instytut Słowianoznawstwa, Rosyjska Akademia Nauk, Moskwa) na przykładzie ruchu wyzwolenczego w Bułgarii, w syntetycznym ujęciu *Панславизм в Болгарии*.

O wsparciu rosyjskim w walce o wyzwolenie spod jarzma tureckiego pisał także Borche Nikolow (Uniwersytet Świętych Cyryla i Metodego, Skopje, Macedonia) *The Balkan Slavs Solidarity during the Great Eastern Crisis (1875–1878) and their assistance to Russia in the Russo-Turkish War (1877–1878)*.

Żywotność idei jedności Słowian, a także mitu mesjanistycznego Rosji w warunkach rewolucji bolszewickiej XX w. analizowała Renata Tarasiuk, (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach) w artykule *Panslawizm i panrusycyzm w dok-*

trynie politycznej *Lwa Trockiego*. Przedstawiła tu także kształtowanie się koncepcji wroga zewnętrznego i wewnętrznego zagrażającemu państwu nowego typu.

Współdziałanie Słowian miało nie tylko charakter polityczny i kulturalny, dotyczyło wielu sfer życia społecznego i miało walor inspirujący. Fascynacje wysoką kulturą rolną w Czechach i programem rozwoju kraju czeskiej Partii Agrarnej omówił na przełomie wieków XIX i XX Romuald Turkowski (Uniwersytet Warszawski, Warszawa) przedstawiając *Obraz wsi czeskiej w świetle Świata Słowiańskiego* – *periodyku słowianofilów polskich sprzed I wojny światowej*.

O jedności i współdziałaniu Słowian w różnych dziedzinach życia społecznego i kulturalnego w polskim piśmiennictwie naukowym i popularno-naukowym okresu międzywojennego pisał Sebastian Grudzień (Uniwersytet Jagielloński, Kraków), omawiając powojenną literaturę przedmiotu w artykule *Koncepcje współpracy słowiańskiej w II RP: piśmiennictwo za lata 1945–2011*.

W krąg współczesnej recepcji jedności Słowian, pozostawiania w sferze wielkomocarstwowego oddziaływania politycznego, gospodarczego i kulturalnego Rosji wprowadzają dwa kolejne referaty. Rostysław Kramar (Uniwersytet Warszawski, Warszawa), przedstawił *Percepcję idei «russkovo mira» na współczesnej Ukrainie*, natomiast Józef Ziemczonok (Uniwersytet Warszawski, Warszawa) ukazał *Kontekst panslawizmu w ideologii państwowej współczesnej Białorusi*.

Próby odzwierciedlenia idei panslawistycznych w sztuce, a zwłaszcza w twórczości muzycznej omówiła Jolanta Guzy-Pasiak (Instytut Sztuki PAN, Warszawa), w artykule *Panslawizm w muzyce: Ludomir Michał Rogowski (1881–1954)*. Przypominała życie i twórczość naszego rodaka – kompozytora osiadłego w Dubrowniku, gdzie w latach 1926–1954 rozwijał swoją oryginalną koncepcję muzyki wszechsłowiańskiej, nawiązującą do słowiańskiego folkloru.

Redaktorzy nie ingerowali w merytoryczne treści tekstów autorskich, pozostawiając ich Autorom pełną swobodę wypowiedzi.

Wyrażamy słowa podziękowania osobom, które przyczyniły się do realizacji tego zamysłu i publikacji niniejszego tomu, a w szczególności Recenzentom: prof. dr hab. Marii Ciechocińskiej-Janowskiej i prof. nzw. dr. hab. Romanowi Mnichowi z Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach za cenne uwagi wydawnicze. Bardzo dziękujemy prof. nzw. dr. hab. Elenie Koriakowcewej za współpracę lingwistyczną. Szczególnie gorąco dziękujemy Dziekanowi Wydziału Humanistycznego UPH prof. dr hab. Stanisławowi Jaczyńskiemu oraz Prodziekanowi do spraw kształcenia prof. nzw. dr. hab. Sławomirowi Sobierajowi za pomoc materialną, która umożliwiła druk niniejszego tomu.

Zofia Chyra-Rolicz i Tomasz Rokosz

Uniewersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Humanistyczny